

SWETLANA MENGEL (HG.)

SLAVISCHE WORTBILDUNG IM VERGLEICH

SLAVICA VARIA HALENSIA

HERAUSGEGEBEN VON
ANGELA RICHTER UND SWETLANA MENGEL

MARTIN-LUTHER-UNIVERSITÄT HALLE-WITTENBERG

SVH = BAND 12

LIT

SWETLANA MENGEL (HG.)

SLAVISCHE WORTBILDUNG
IM VERGLEICH

THEORETISCHE UND PRAGMATISCHE ASPEKTE

LIT

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

ISBN 978-3-643-12750-1

© LIT VERLAG Dr. W. Hopf Berlin 2014

Verlagskontakt:

Fresnostr. 2 D-48159 Münster

Tel. +49 (0) 2 51-62 03 20 Fax +49 (0) 2 51-23 19 72

E-Mail: lit@lit-verlag.de <http://www.lit-verlag.de>

Auslieferung:

Deutschland: LIT Verlag Fresnostr. 2, D-48159 Münster

Tel. +49 (0) 2 51-620 32 22, Fax +49 (0) 2 51-922 60 99, E-Mail: vertrieb@lit-verlag.de

Österreich: Medienlogistik Pichler-ÖBZ, E-Mail: mlo@medien-logistik.at

E-Books sind erhältlich unter www.litwebshop.de

Inhaltsverzeichnis

Einführung

Swetlana Mengel 13

**I. Slavische Wortbildung im Lichte
verschiedener linguistischer Theorien** 17

Семантика и прагматика лексических единиц

в зеркале деривационных процессов

(Semantics and pragmatics of a word as mirrored by
derivational processes)

Зинаида Харитончик (Zinaida Kharitonchik) 17

**За мястото и приложението на подходите
от значение към форма и от форма към значение
в славянските словообразователни изследвания**
(About the place and application of the approaches from
the meaning to the form and from the form to the
meaning in the Slavic word-formation studies)

Юлия Балтова (Julija Baltova) 34

Підходи до вивчення семантики похідного слова: українська дериватологічна школа в порівнянні з іншими слов'янськими

(Approaches to study semantics of a loan-word:
comparison of the methods in Ukrainian
and other Slavic derivatologies)

Лариса Кислюк (Larysa Kysljuk) 47

Различити теоријски приступи префиксацији у словенској творби речи

(Unterschiedliche theoretische Ansätze zur Beschreibung
der Präfigierung in der slavischen Wortbildung)

Рајна Драгићевић (Rajna Dragičević) 60

Национальные форманты-уникаты (Nationale Formanten-Unikate)	
Branko Tošović	73
Wortbildungsnester und konzeptuelle Frames (Словообразовательные гнезда и концептуальные фреймы)	
Alicja Nagórko	91
Besonderheiten der slavischen Wortbildung unter sprachhistorischen Aspekten (Особенности славянского словообразования в диахронно-историческом аспекте)	
Swetlana Mengel	104
Aspekty teoretyczne i pragmatyczne współczesnej słowiańskiej terminologii słowotwórczej (Theoretical and pragmatic aspects of building Slavic terminology in word formation)	
Zofia Rudnik-Karwatowa	129
Амбисемия в словообразовании (Ambisemie in der Wortbildung)	
Aleksander Kiklewicz	143
Словообразование как интерфейсный феномен (Word-formation as an interface phenomenon)	
Elizaveta Kotorova	163
II. Slavische Wortbildung in kontrastiver und komparativer Betrachtung	179
Perspektywy badań konfrontacyjnych słowotwórstwa (Perspektiven der kontrastiven Forschung im Bereich der Wortbildung)	
Krystyna Waszakowa	179

Агульныя праблемы супастаўляльнага вывучэння словаўтварэння славянскіх моў (Common problems comparative study of Slavic languages)	
Аляксандр Лукашанец (Aliaksandr Lukashanets)	201
Типологические универсалии славянского словообразования (Typologische Universalien der slavischen Wortbildung)	
Геннадий Николаев, Наталия Николаева (Gennadij Nikolaev, Natalija Nikolaeva)	218
Общеславянский фонд интернациональных словообразовательных морфем: теоретические и прагматические аспекты исследования (The Slavonic fund of international affixes: theoretical and pragmatic aspects of the study)	
Elena Koriakowcewa	234
Внутренняя динамика словообразовательных систем в близкородственных (славянских) языках: центробежное – центростремительное движение (Interne Dynamik der Derivationssysteme in slavischen Sprachen: Zentrifugale und zentripetale Tendenzen)	
Галина Нешименко (Galina Neščimenko)	251
Засади словотвірної категоризації лексики у міжслов'янських паралелях (Die Grundlagen der Wortbildungskategorisierung des Wortschatzes in interslavischen Parallelen)	
Євгенія Карпіловська (Jevgenija Karpilovs'ka)	272
Деривационный потенциал имен прилагательных: общность и многообразие (The derivational potential of adjectives: unity and variety)	
Василка Радева (Vasilka Radeva)	292

Безсуфиксни имена на жители (nomina habitatorum) в славянските езици (Suffixless inhabitants nouns [nomina habitatorum] in the Slavic languages) Цветанка Аврамова (Tsvetanka Avramova)	305
Принципы контрастивных исследований социолектной деривации (Principles of contrastive research in sociolect derivation) Елена Лукашанец (Elena Lukashanets)	321
Взаємозв'язки різнорівневих похідних одиниць мови як критерій їх зіставлення (на матеріалі східнослов'янських і новогрецької мов) (Verbindungen zwischen motivierten Spracheinheiten unterschiedlicher Sprachebenen als Komparationskriterium [am Beispiel der ostslavischen Sprachen und des Neugriechischen]) Ніна Клименко (Nina Klymenko)	338
Словообразовательная мотивация русской лексики: соотношение между синхронией и диахронией, формально-семантические параллели с западноевропейскими языками (Motivational schemes in Russian lexical derivation between synchrony and diachrony, formal and semantics parallels with Western European languages) Serguei Sakhno	353
Греческо-славянские словообразовательные эквиваленты в переводах XIV века (Griechisch-slavische Wortbildungsäquivalente in den Übersetzungen des 14. Jahrhunderts) Лора Тасева (Lora Taseva)	370

Hypokoristika- und Honorifikativa-Bildungen in slavischen Übersetzungen des Berlaimont- Gesprächsbuchs (17. Jh.) (Уменьшительно-ласкательные и гоноративные [уважительно-почтительные] образования в славянских переводах «Бесед» Берлемона [XVII в.] Helmut Keipert	396
III. Slavische Wortbildung im Fokus von Einzelsprachen	417
Образование новых слов в русском языке: теоретические аспекты и когнитивно-дискурсивный анализ (Formation of new words in the Russian language: theoretical aspects and discourse analysis) Елена Петрухина (Elena Petrukhina)	417
Зборообразувањето како дел од македонската наука за јазикот од теоретски и прагматички аспект (Word formation as part of Macedonian science of language from theoretical and pragmatic aspects) Lidija Arizankovska	435
О комбинованој творби речи на фону других блиских назива (Zur kombinierten Wortbildung auf dem Hintergrund anderer nahe stehender Benennungsverfahren) Божо Ћорић (Božo Ćorić)	446
Hrvatsko rječoslovlje – između tradicije i novih potreba (Kroatische Wortbildung zwischen Tradition und neueren Tendenzen) Barbara Štebih Golub	462

<p>Tvorbena obilježja nomina agentis et professionis u savremenom bosanskom jeziku (Formative features of feminine nomina professionis in modern Bosnian language) Amela Šehović .....</p>	478
<p>Obrazilna konkurenčnost samostalniških istokorenskih sufikslnih sopomenk v novejši slovenski leksiki (Competitive suffixes in nominal same-root synonyms in recent Slovene lexis) Irena Stramljič Breznik .....</p>	494
<p>K současnému tvoření složených názvů osob v češtině (Contemporary Formation of Compound Personal Names in Czech) Ivana Bozděchová .....</p>	506
<p>Прагматические аспекты современного русского словообразования (Pragmatic aspects of the modern Russian word-building) Лариса Рацибурская (Larisa Raciburskaja) .....</p>	527
<p>Роль словообразования при маркировании социальной дистанции в обращении (Die Rolle der Wortbildungselemente bei Markierung sozialer Distanz im Anredeverhalten) Sergej Afonin .....</p>	540
<p>Powstawanie i zmiany funkcji polskiego przysłówka (Creation and functional changes of Polish adverbs) Krystyna Kleszczowa .....</p>	547

IV. Slavische Wortbildung im interdisziplinären Kontext	559
Lexika in der Wortbildung und Wortbildung in Lexika (Словари в словообразовании и словообразование в словарях)	
Renate Belentschikow	559
Деривационное гнездо как объект и модель в теории словообразования и практике лексикографирования (A derivational nest as an object and a model in the theory of word-formation)	
Алексей Никитевич (Aleksej Nikitevič)	576
Десять постулатов о принадлежности славянской аспектологии словообразованию и следствиях из этого для грамматики и лексикографии (Ten theses about Slavonic aspectology as a part of word-formation and consequences of that for grammar and lexicography)	
Игорь Милославский (Igor Miloslavskij)	590
Noch immer Wortbildung oder doch besser wieder Morphologie? (Все еще словообразование или все-таки лучше опять морфология?)	
Jochen Raecke	607
Die slavische Nominalphrase zwischen Wortbildung und Syntax (Славянские составные наименования между словообразованием и синтаксисом)	
Robert Hammel	622
Возможности словообразования в сфере выражения логических категорий (Potenzen der Wortbildung im Bereich logischer Kategorien)	
Ольга Ермакова (Olga Ermakova)	640

Словообразване и етимология (Word-formation and etymology)	
Ludwig Selimski	652
Трансформационна поезика (Transformationspoetik)	
Sergej Birjukov	665
Zu den Autorinnen und Autoren	675

Einführung

Das vorliegende Buch ist ein Gemeinschaftswerk mehrerer Autorinnen und Autoren, das in langjähriger Zusammenarbeit im Rahmen der Internationalen Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee entstanden ist.

Das Hauptanliegen und die zentrale Idee des Projekts *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte* ist das Bestreben, die Spezifika der Wortbildung in den slavischen Sprachen, die sich in dieser Hinsicht von den anderen indogermanischen Sprachen unterscheiden, in der (sprach)wissenschaftlichen Öffentlichkeit zu erörtern und sie ihr nahe zu bringen. Der beabsichtigte Vergleich beinhaltet sowohl die kontrastive und komparative Betrachtung konkreter sprachlicher Erscheinungen in slavischen und nichtslavischen sowie innerhalb der slavischen Sprachen, als auch den Vergleich zum Teil unterschiedlicher theoretischer Ansätze und Herangehensweisen bei der Beschreibung der Wortbildungssysteme in slavischen und nichtslavischen Sprachen und der Stellung der Wortbildung im Sprachsystem. Es wird ein Versuch unternommen, die besagten Wortbildungsspezifika im Slavischen exemplarisch aus diachroner und synchroner Sicht zu beleuchten und ihre besondere Rolle auf der pragmatischen Ebene zu verdeutlichen.

Das zugrunde gelegte Konzept wird in vier thematisch spezialisierten Kapiteln realisiert: I. Slavische Wortbildung im Lichte verschiedener linguistischer Theorien, II. Slavische Wortbildung in kontrastiver und komparativer Betrachtung, III. Slavische Wortbildung im Fokus von Einzelsprachen, IV. Slavische Wortbildung im interdisziplinären Kontext. Dabei wird bei der Beschreibung von Wortbildungsphänomenen im Slavischen im I. Kapitel der Schwerpunkt auf unterschiedliche theoretische Analysemethoden und theoriebildende Ansätze gelegt. Im II. und III. Kapitel treten konkrete sprachliche Besonderheiten in den Vordergrund, die mittels sprachvergleichender und innersprachlicher Analysen vorgestellt werden. Das abschließende IV. Kapitel zeigt die Problematik der Stellung der Wortbildung im Sprachsystem auf, die nicht nur bei den Beschreibungen slavischer und nichtslavischer Sprachen keinen Konsensus findet, sondern auch innerhalb der linguistischen Teildisziplinen der Slavistik als umstritten gilt.

Die Inhalte der vier Kapitel sowie ihrer einzelnen Beiträge sind durch Querverbindungen vielfach miteinander verknüpft. So verweist beispielsweise die konkrete Thematik der einzelnen Beiträge im IV. Kapitel, die bestimmte Phänomene der slavischen Wortbildung in der Lexik

(Belentschikow, Nikitevič), Morphologie (Raecke) oder Syntax (Hammel) verorten, bzw. sie mit der Ethymologie (Selimski), der pragmatischen Poetik (Burjukov) sowie der Logik (Ermakova) verbinden, auf den im abschließenden Beitrag des I. Kapitels geäußerten allgemeinen theoretischen Gedanken über die Wortbildung als ein *interface phenomenon* (Kotorova). Parallel findet im IV. Kapitel eine kontroverse Diskussion über die Zugehörigkeit bestimmter sprachlicher Erscheinungen zur Wortbildung oder zur Morphologie in den Beiträgen von I. Miloslavskij und Jo. Raecke statt. Die zentrale Stellung der Derivation in der slavischen Wortbildung wird aus synchroner (Kharitonchik) und diachroner (Mengel) Sicht im I. Kapitel beleuchtet und in mehreren Beiträgen des II. Kapitels auf der Grundlage des konkreten sprachlichen Materials (Karpilovs'ka, Klymenko, Sakhno) sprachvergleichend verifiziert. Unter diesem Gesichtspunkt wird die spezielle Rolle der Wortbildungsaffixe im Slavischen vorgestellt, u.a. aus der allgemein-theoretischen (Dragičević, Tošović – I. Kapitel), universal-slavischen (Nikolaev / Nikolaeva, Koriakowcewa, Neščimenko, Avramova – II. Kapitel) und (kontrastiv-)pragmatischen Sicht im diachronen (Taseva, Keipert – II. Kapitel) sowie synchronen (Radeva – II. Kapitel; Raciburskaja, Afonin – III. Kapitel) Aspekt. Die unterschiedlichen Herangehensweisen an die Analyse der abgeleiteten bzw. motivierten Wörter werden sowohl im allgemeinen Rahmen des reziproken Verhältnisses zwischen Form und Bedeutung (Baltova, Kiklewicz), als auch aus der Sicht der einzelnen derivatologischen Schulen (Kysljuk) im I. Kapitel sowie anhand der Beschreibung einzelner Phänomene, wie z.B. des Wortbildungsnestes (Nagórko, Nikitevič, Petrukhina), in den Kapiteln I., IV. und III. vorgestellt. Dieses Präsentationsmuster wird auch bei der Darlegung der Problematik des innerslavischen Sprachvergleiches in der Wortbildung beibehalten: Diese wird sowohl aus der Sicht unterschiedlicher allgemein-theoretischer Ansätze (Waszakowa, A. Lukashanets – II. Kapitel), als auch anhand konkreter Sprachvarietäten – der (Wortbildungs)Terminologie (Rudnik-Karwatowa – I. Kapitel) bzw. der Soziolekte (E. Lukashanets – II. Kapitel) – beleuchtet. Die Beiträge im III. Kapitel, die sprachhistorischen (Kleszczowa) und gegenwärtigen Wortbildungsprozessen in einzelnen slavischen Sprachen gewidmet sind, zeichnet teilweise eine Verknüpfung durch einen konkreten gemeinsamen Untersuchungsgegenstand aus, z.B. die Bildung von Personenbezeichnungen (Šehović, Bozděchová, vgl. Avramova im II. Kapitel). Die meisten Beiträge dieses Kapitels beschäftigen sich jedoch gleichzeitig mit der Rolle der Wortbildung in den aktuellen Prozessen der Herausbildung neuerer slavischer Standardsprachen: Spezifische Wortbildungserscheinungen werden dabei aus der theoretischen und pragmatischen Perspektive

der Normbildung im Mazedonischen (Arizankovska), Serbischen (Ćorić), Kroatischen (Štebih Golub), Bosnischen (Šehović) und Slowenischen (Stramljič Breznik) betrachtet.

Die Entscheidung, Teile des Buches im Sinne der slavistischen Tradition in slavischen Sprachen – darunter in mehreren jüngeren slavischen Standardsprachen – zu verfassen, widerspricht aus unserer Sicht nicht dem Hauptanliegen des Projekts. Eine kurze Zusammenfassung in deutscher oder englischer Sprache, die jedem solcher Beiträge vorangestellt wird, erlaubt dem Leser, die Gesamtproblematik zu erfassen. Bei besonderem Interesse besteht die Möglichkeit des persönlichen Kontakts zu den Autoren: Ihre Kontaktadressen befinden sich am Ende des Buches.

Die Gestaltung der Druckvorlage besorgten Tatjana Chelbaeva, Anna Jouravel und Jurij Trofimov, wofür ihnen an dieser Stelle ganz herzlich gedankt sei. Ich danke auch allen Autorinnen und Autoren, die die Korrektur ihrer eigenen Beiträge in der für den Druck formatierten Endfassung noch ein Mal gelesen haben. Mein aufrichtiger Dank gilt ebenfalls der Deutschen Forschungsgemeinschaft: Ihre finanzielle Unterstützung hat die 15. Internationale Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung vom 11. bis 15. Mai 2014 in Lutherstadt Wittenberg ermöglicht, die u.a. der letzten Besprechung der Inhalte des vorliegenden Buches diente.

Swetlana Mengel

Halle a.d. Saale, im Dezember 2014

K současnému tvoření složených názvů osob v češtině

Ivana Bozděchová

Along with derivation, composition plays an important naming function in modern (Slavic) languages, in case of both: already existing names and newly formed ones. The paper offers onomasiological view of formation and use of compound personal names in contemporary Czech communication. Therefore, analyses are based on excerpts from the Czech National Corpus (ČNK: SYN). Included are determinative compound names traditionally referred to (TSC 2, 1967, 3-433) as nouns of agents (*nomina agentis*), nouns of actors (*nomina actoris*), nouns of bearers of qualities (*nomina attributiva*) and nouns of bearers of a substance relation (e.g. *vodolécitel*, *zvonkohráč*, *polnohospodář*, *dřevosoustružník*, *megaboháč*, *euroslaboch*, *prvoženich*, *světoobčan*, etc.).

Compound names are compared to parallel derived names (especially productive suffixes are chosen in particular categories) in terms of their semantics (onomasiological and semantic functions of their constituent parts): compounds usually realize onomasiological structure more explicitly, their first constituent expresses one of possible semantic determinations of the base of the second constituent, e.g. N+V: *roman-o-pis-ec* 'novelist; lit. novel-o-write-AGENT', *moř-e-plav-ec* 'seafarer; lit. sea-o-swim-AGENT' (composition + suffixation). Thus, compound names are presented according to morpheme and part-of-speech characteristics of the first constituent, its language origin and share, which they have in expressing the total meaning of the name or in its stylistic character. Onomasiological base of compound personal names (i.e. relation of substance and action, substance and another substance, or substance and its attribute) is realized in various semantic meanings, attention is therefore paid to mutual compatibility of constituents of compounds and its changes in everyday communication. The newest personal names tend to use word-formative elements of foreign origin quite often (especially international elements and in hybrid-formation). Corpus data are used to consider dynamics of contemporary Czech compounds.

*In: Svetlana Mengel (Hg.). Slavische Wortbildung im Vergleich.
Theoretische und pragmatische Aspekte.
Berlin 2014.*

0. Úvod

Názvy osob představují onomaziologicky i komunikačně důležitou a sémanticko-slovotvorně výraznou kategorii substantiv. Z hlediska současné češtiny zahrnují v naprosté většině slova (slovotvorně) motivovaná (včetně jmen přejatých z cizích jazyků), zcela mezi nimi převažují deriváty, jen malou část tvoří kompozita. Přesto se právě složenými názvy osob budeme v tomto příspěvku zabývat. Naším cílem je předložit onomaziologický pohled na tvoření a užívání složených názvů osob v současné české komunikaci. Analýzy jsme tedy založili na korpusových vyhledávkách, pro ilustraci a objasnění zejména nových, neobvyklých či zajímavých názvů zde prezentujeme ukázky jejich užití v textu.¹

Složené názvy osob jsme excerpovali převážně z Českého národního korpusu (SYN) na základě odvozených jmen uvedených v TSC 2 (1967, 13-433) a ověřili v databázi LEXIKO. Oproti našemu dřívějšímu zpracování kompozit založenému především na Slovníku spisovného jazyka českého (Bozděchová 1994) jsme rozšířili materiál o korpusové texty (včetně databáze Neomat), Slovník spisovné češtiny a Slovníky neologizmů.

1. Pojetí a rozsah kompozice – některé sporné otázky

Přestože existují poměrně četné výklady a vymezení jednotlivých slovo-tvorných způsobů v češtině (TSC 1, 1962, Šmilauer 1971, MČ 1, 1986, Mitter 2004), interpretace některých typů tvoření (názvů různého charakteru, původu, stáří) nejsou jednoznačné. Uvedeme některé problematické jevy, související zejména s (ne)jednoznačností a paralelností motivace slovo-tvorných procesů kompozitního charakteru a s klasifikací těchto procesů.

1.1 Kompozice a derivace

Kompozita mají obdobnou onomaziologickou strukturu jako deriváty (onomaziologická báze a příznak), avšak onomaziologický příznak je u nich vždy složený (s výjimkou čisté kompozice) a obě jeho složky jsou explicitně vyjádřeny. Tak např. u činitelských jmen představuje určovaná složka příznak děje a určující složka rozvíjí tento dějový příznak, viz např. *kamenobrusič* – pojmenovávaný pojem je pojat jako substance, oso-

---

¹ Všechny ilustrační příklady v tomto příspěvku uvedené pocházejí z textů Českého národního korpusu (SYN).

ba (osobovost vyjádřená sufixem *-ič*) blíže určená dějovým příznakem (*brousit*) a jeho objektem (*kámen*). Proto mají kompozita zpravidla přesnější, speciálnější význam než paralelní deriváty (srov. *lékař – zvěrolékař, rostlinolékař, fytolekař*). Většinou se v nich na rozdíl od paralelních derivátů odstraňuje víceznačnost – deriváty např. mnohem častěji shodně pojmenovávají osoby i předmět (prostředek), srov. *hledáč, vodič, nosič* (Ma, Mi) – *pokladohledáč, bohohledáč, loutkovodič, bacilonosič* (Ma), *metahledáč, zvukovodič, nanovodič, peněžonosič* (Mi) – ale: *jídlonosič* (Ma, Mi).

Po stu letech můžeme žasnout nad tím, že v zemi, kde se to přímo hemžilo různými bohohledači, bohostrůjci i bohovrahy, si někdo dokázal uchovat zdravý rozum a nezkalené teologické vědomí.

Na českém webu funguje v současné době už poměrně slušné množství nej-různějších katalogových, fulltextových i jiných vyhledávačů, třináctého prosince k nim přibyl nový metahledáč Archon.cz (www.archon.cz), což je jakási vyhledávací centrála, která uživatelům zpřístupňuje na jedné stránce výsledky z mnoha jiných hledačů, slídlů a špiónů.

Kompozita obvykle bývají klasifikována podle syntakticko-sémantických vztahů mezi jejich členy (např. Trávníček 1948, Šmilauer 1971, Hauser 1980), tato klasifikace však není z hlediska onomaziologické struktury funkční. Mnohé typy kompozit často umožňují dvojí výklad sémanticko-syntaktického vztahu mezi členy: např. u kompozit s koncovým členem deverbálním může dějové jméno vzniknout až při skládání (zákonodárce), často je však lze druhotně chápat také jako utvořené (derivované) přímo (Bozděchová 1994, 25-27). Druhý člen a formálně shodný derivát vždy nemusejí být významově synonymní (např. Mitter 2006, 33 aj.). Jak dále ukázal např. Šlosar 1999, vztah mezi oběma členy kompozit nemusí být jednoznačně determinován syntakticky: jde o naznačení sémantického vztahu, který může dojít syntaktického vyjádření ve větné struktuře, ale nemůžeme předpokládat, že by z ní kompozitum bylo nutně odvozeno.

Ve výkladu zvažujeme možné paralelní motivace, syntaktické i paradigmatické (viz např. Furdík 2004, 28), a uznáváme je tam, kde se jeví jako průkazné. Snažíme se tedy vycházet z reálných motivačních vztahů. Tak např. považujeme názvy *rychlloběžec, rychlojezdec* za kompozita (SSJČ: rychlý běžec, rychlý jezdec), kdežto názvy *rychlotař, rychlorazič* za deriváty (SSJČ: kdo provádí rychlotavbu, horník používající rychlorazení).

1.2 Kvazikompozice

Ke kompozitům bývají přiřazována tzv. prefixoidní kompozita či kvazikompozita;² v současné slovní zásobě (a i mezi názvy osob), zejména novější a nové lze zaznamenat nárůst jejich tvoření. Přestože oba typy pojmenování spojuje kompozitnost tvoření, status, funkce a sémantika jejich slovotvorných komponentů se liší. Proto bývá obtížné a často nejednoznačné vést hranici mezi oběma typy (a přiřadit, klasifikovat konkrétní slova)³. Formálně týž komponent totiž může vyjadřovat v konkrétních slovech různou sémantiku a plnit různou funkci, útvary jím tvořené se tedy řadí do různých tříd nebo mezi nimi kolísají. Tak se např. přehodnocují některá jakostní adjektiva, do popředí se dostává jejich rozlišovací, zařadovací funkce (od radixů se tak posouvají k prefixoidům), srov. např. *staroslávista* – starý příslušností, *starobásník* – věkem starý básník x *staropenzista*, *starostavebník* – penzista, stavebník podle starých poměrů – do nějakého období, roku (významem se blíží *kvazi-*), podobně *kinokavárna*, *radiobudík* x *kinoherec*, *radiostanice* (radix → prefixoid). Prefixoidy slouží především jako prostředky zesilování a zeslabování kvantity nebo kvality. K radixům mají (podle našeho materiálu) nejbližší komponenty *jako-/jakoby-*, *lži-*, *polo-*, *také-/taky-*, *rádoby-*, *skoro-*, *znovu-*, *ex-*, *pseudo-* (jejich věcný význam zůstává do jisté míry zachován, není dekonkretizován). Mnohé komponenty se navíc vyznačují polysémií (*euro-*, *tele-*, *super-*, *mini-*, *mikro-*), příp. homonymií (*auto-*, *dia-*).⁴

I přes naznačenou variantnost se domníváme, že by bylo užitečné a podle charakteru slovotvorných morfémů (na škále radix – prefixoid/suffixoid – prefix/suffix) možné vymezit a odlišit typy kompozitního a derivačního tvoření (včetně přechodných, hraničních typů):

- 1) **Kompozice čistá** (vlastní, bezafixální) *bohočlověk*, *milostpán*
- 2) **Kompozice derivační** (kompozičně-suffixální, kompozičně-konverzní) *kovosoustružník*, *plnoplátce*, *lodivod*, *zlatokop*
- 3) **Kvazikompozice** (prefixoidní, suffixoidní) *velevládce*, *malo-spotřebitel*, *eurooptimista*, *biozahradník*, *exposlanec*, *pseudovědec*, *rádobyspisovatel*; *kafkolog*, *anglofil*
– útvary s prefixoidy *lži-*, *také-/taky-*, *rádoby-*, *skoro-*, *znovu-*, *ex-*, *pseudo-*, *vele-*, *velko-*, *malo-*, *staro-*, *mlado-*, *auto-*, *bio-*, *eko-*, *euro-*, *foto-*,

² Viz např. Martincová, Savický 1987 atd.

³ Této problematice se věnuje řada autorů, např. Martincová, Savický 1987, Šmídová 2000, Opavská 2003.

⁴ O přechodnosti komponentů viz např. Šmilauer 1971, 100: *lži-*, *vzdoro-*, Hauser 1980, 154-155: *polo-*, *velko-*, Šlosar 1999, 47-49: *spolu-* aj.

arci-, extra-, giga-, hyper-, kvazi-, mega-, mikro-, mini- (ve významu ‚velmi malý‘), *multi-, pidi-, pre-, super-* (v obou významech), *ultra-*

– útvary se sufixoidy *-fil, -fob, -log, -man*

4) **Derivace** (prefixální, sufixální, prefixálně-sufixální, konverzní) *praotec, místoředitel, mezivelitel, náměstek, kutil*

– útvary s prefixy (blízkými prefixoidům) *mezi-, místo-, proti-, spolu-, anti-, sub-*.

2. Složené názvy osob

Do tohoto příspěvku jsme pro ilustraci tvoření složených názvů osob zahrnuli čtyři skupiny, které se tradičně (TSC 2, 13-433) označují jako slovtvorné kategorie jmen činitelských (nomina agentis – *radiohlasatel, zvonkohráč*), konatelských (nomina actoris – *arbostromař, šéfcukrář*), nositelů vlastnosti (nomina attributiva – *megaboháč, euroslaboch*) a substantčního vztahu (*rádobyliterát, starokrajan*).

Složené názvy charakterizujeme na pozadí paralelních názvů derivovaných – v jednotlivých skupinách na příkladech názvů s produktivními slovtvornými sufixy. Složené názvy osob uvádíme podle (morfémové a slovnědruhové) povahy, (jazykového) původu a podílu prvního (předního) členu na konstituování jejich celkové sémantiky (příp. stylové charakteristiky). Prezентujeme příklady všech (výše uvedených) slovtvorných typů názvů osob, s vědomím přesahu vlastní kompozice.⁵

2.1 Činitelská jména (nomina agentis)⁶

Repertoár a rozložení sufixů jsou v závislosti na povaze koncového členu kompozita zhruba shodné jako u paralelních derivovaných činitelských jmen (srov. Štícha 2011, 37), různé je jejich zastoupení. Poměrně značný počet názvů má idiomatickou povahu nebo nese různé pragmatické významy. U činitelských derivátů jsou dominantní velmi produktivní sufixy *-tel* a *-č*, avšak deriváty na *-č* jsou jako názvy osob méně vyhraněnou a relativně méně významnou kategorií – pojmenovávají často nejen osobu,

⁵ Vzhledem k rozsahu příspěvku pojednáme jen o kompozitech s vybranými produktivními sufixy. Podrobnější přehled poskytneme v chystané Velké akademické gramatice současné češtiny (Štícha a kol.).

⁶ V souladu s tradičním pojetím zachováváme označení činitelská jména, avšak s vědomím toho, že přesnější je označení *deverbativní názvy osob* (viz Štícha 2011, 36). Analýza našeho materiálu dokládá, že termín *činitelská jména* ne vždy odpovídá sémantice tohoto názvu.

ale i neživý předmět – prostředek, pomůcku, nástroj (*nosič, hledač*), někdy jen neživý předmět (*kráječ*).⁷

V mnoha případech se při kompozici (v důsledku analogie slovo-
tvorné i paradigmatické) využívají činitelské názvy, které se jako samo-
statné deriváty dostaly na periferii slovní zásoby, tedy zejména slova
řídká a zastaralá (kompozita většinou tento příznak ztrácejí, bývají však
expresivní, hanlivá, okazionální): *vínapitel – pitel* žert. a zast., *stá-
leslibovatel – slibovatel* málo užívané, *knihtlačitel – tlačitel* řídč. a poněk.
zast., *ranhojič – hojič* poněk. zast. a řídč., *sebeomlouváč – omlouváč* říd-
ké, *sebepodváděč – podváděč* řídké, *směnkopalič – palič* poněk. zast.,
břichomluvce, pravdomluvce, zlomluvce – mluvce zast., *všenápravce –
nápravce* řídké, *rádobyprodejce, takyprodejce, samoprodejce, sebepro-
dejce, bioprodejce, elektroprodejce, fotoprodejce, superprodejce, telepro-
dejce – prodejce* řídč. kniž., atd.

2.1.1 Složené činitelské názvy se sufixem *-tel*

Pojmenovávají činitele především intelektuálních dějů, ojediněle pře-
sahují názvy osob k názvům institucí (*bankopojistitel, velkozaměstna-
vatel*). Zejména u nových a neologických názvů jsou hojné první členy
cizího původu, včetně fragmentárních (*wifi-provozovatel*). Jsou to nejčas-
tější názvy běžné, stylově bezpříznakové, neologismy tvoří přibližně 1/5
(*pop-spotřebitel, roboučitel, mediazastupitel*), ojediněle se však objevují i
názvy zastaralé (*knihtlačitel*). Nejčastější sférou užívání je publicistika a
beletrie, viz např.:

*Někteří z nás se více zabývají gastronomií, jiný se orientuje na vzdělávání v
oblasti vína. Máme také řadu příznivců, kteří jsou zváni na naše akce.
Nevedeme členské legitimace, ani příspěvky. Je to sdružení – jak nás vinaři
nazývají – **vínobuditelů**," tvrdí.*

2.1.1.1 První člen substantivní

– radix: *bankopojistitel, knihtlačitel, kovotlačitel, zeměstvořitel, vínapi-
tel, vínobuditel, vodoléčitel*⁸

⁷ Vzhledem k rozsahu příspěvku pojednáme jen o kompozitech s vybranými pro-
duktivními sufixy (obdobně i v dalších skupinách jmen osob). Podrobnější přeh-
led poskytneme v chystané Velké akademické gramatice současné češtiny (Ští-
cha a kol.).

⁸ Vzhledem k tomu, že existuje užívané pojmenování *hydroterapeut*, lze název
vodoléčitel chápat jako záměrný kalk podle *hydroterapie* :: *vodoléčba*.

Vedení lázní v Jeseníku se obává, že se nepodaří získat peníze na zhotovení kopie portrétu zakladatele lázní, světově proslulého vodoléčitele Vincence Priessnitze.

2.1.1.2 První člen adverbialní⁹

– převládá významový odstín společenství, opakovanosti, zástupnosti, kvanta

Běžné, neutrální jsou většinou názvy s komponenty *spolu-* (zaznamenali jsme jich 35, zde uvádíme jen některé) a *znovu-*, slovníky však zachycují i názvy knižní: *spolubudovatel*, poněkud zastaralé: *spolubydlitel*, řídkěji užívané knižní: *spoluosnovatel*, řídké: *spoluputovatel*, *spoluučitel*, *spoluvelitel*, *spoluvydržovatel*, vyskytují se i neologismy: *znovusjednotitel*. Ostatní názvy jsou většinou ojedinelá a málo užívaná pojmenování.

Kam se poděl jeho velitelský pohled? Čas zadostučinitel udělal z něho trosku. Hříza prochvívala každický můj nerv a já nemohla ani promluvit. Můj hrdina se válel přede mnou v prachu,

– radix: *mnohotrpitel*, (morfematicky složený) *zadostučinitel*

– prefixoid: *znovuobjevitel*, *znovuobnovitel*, *znovusjednotitel*, *znovuzakladatel*, *stáleslibovatel*, *skoromajitel*, *takyspisovatel*

– prefix: *spolucestovatel*, *spoludržitel*, *spolunavrhovatel*, *spoluobjevitel*, *spolupachatel*, *spolupodnikatel*, *spoluprovozovatel*, *spolupřekladař*, *spoluřešitel*, *spoluřešitel*, *spoluživitel*, *spoluvydavatel*, *spoluzakladatel*, *spolužadatel*, *místodržitel*, *místoředitel*

2.1.1.3 První člen pronominální

samoléčitel, *samospasitel*, *samouživitel*, *samovydavatel*, *samozásobitel*, *samoživitel*, *sebetřýznitel*

2.1.1.4 První člen numerální

prvočinitel, *prvopachatel*, *prvopěstitel*, *prvopojistitel*, *prvouživatel*, *prvožadatel*, *dvojředitel*

Veřejně jsou známé dohady o soukromém nebo státním zaměření největší pojišťovny v zemi a jsou známé i napjaté vztahy s Ministerstvem zdravotnictví. Za koho bude nyní pracovat a lobovat bývalý dvojředitel, když se dostal takřikajíc na druhou stranu a to až na samé ministerstvo?

⁹ Z důvodu onomaziologického zařazujeme i názvy, ke kterým existují složená slovesa nebo verbální substantiva (*zadostučinitel* – *zadostučinit*, *znovuobnovitel* – *znovuobnovení*), a bylo by tedy možné chápat je také jako deriváty (viz zde výše).

2.1.1.5 První člen adjektivní

– prefixoid: velkododavatel, velkochovatel, velkomajitel, velkonakladatel, velkoodběratel, velkopěstitel, velkopodnikatel, velkozaměstnavatel, velkoznečišťovatel, veleředitel; malochovatel, maloodběratel, malopěstitel, malopodnikatel

– radix: drobnochovatel, drobnopěstitel; staroobyvatel

*Zámecká ulice k nádraží vlastní nádherné stavby, dokonce možno říci paláce, kde se soustřeďuje největší obchodní a společenský ruch. Na starém místě, řečeno **staroobyvatelem** na Krejzovém,*

2.1.1.6 První člen cizí

– radix: agropodnikatel, mediazastupitel, pornonakladatel, pornovydavatel, radiohlasatel, videopůjčovatel

– prefixoid: biopěstitel, ekopěstitel, cyklocestovatel, arcipřítel, kvaziléčitel, megaspotřebitel, superznečišťovatel, superpodnikatel

– prefix: subdodavatel

2.1.2 Složené činitelské názvy se sufixem -č

Pojmenovávají činitele především intelektuálních dějů. Téměř polovina názvů z našeho materiálu je stylově příznaková – nejčastěji slova expresivní nebo hanlivá: *sedmispáč, darmožráč*, dále také poněkud zastaralá: *spoluposluchač, řídka: kamenolamač, velkonakupovač*, odborná nebo profesní: *mladolamač horn., speleopotápěč, loutkovodič*. Nejčastější sférou užívání je odborný styl a publicistika, viz např.:

*Je vůbec možné v malých **videohráčích** a divácích comicsových seriálů vzbudit zájem o osud moří, ozonové vrstvy, vysychajících žil nerostných surovin či mihule potoční?*

2.1.2.1 První člen substantivní

– zřídka v podobě předložkové vazby (tyto názvy bývají příznakové či idiomatické: *nactiutrhač, zectilupič řídka, přizdisráč vulg.*)

– radix: *bohohledač, časoměřič, divoposluchač, dřevoobráběč, kamenobrusič, knihvazač, pivovařič řídka, pokladohledač, ranhojič, sklofoukač, srdcerváč, směnkopalič, zeměměřič, zvěroklestič, zvonkohráč*

2.1.2.2 První člen adverbialní

– převládá významový odstín společenství, kvanta, evaluace

– radix: *darmožráč, dlouhospáč*

– prefixoid: *takyhráč*

– prefix: *protihráč, spoluhráč, spoluposluchač, spolupřenašeč, spoluřidič, spoluspáč, spolutopič, spoluuchazeč, spoluvyjednavač, spoluvyznavač řídké*

2.1.2.3 První člen pronominální

samoholič, seabemrskáč, sebeomlouváč, seabepodváděč

2.1.2.4 První člen numerální

prvovolič

2.1.2.5 První člen adjektivní

– radix: řídké *rychlloběžec* (= rychlý běžec), řídké *rychlojezdec* (= rychlý jezdec), *mladolamač* horn. (horník, který se zaučuje na lamače)
– prefixoid: *velkohledač, velkonakupovač řídké, velkoprodavač*

2.1.2.6 První člen cizí

– radix: *etnočistič, speleopotápěč, bacilonosič, vironosič, parazitonomi*

Asi jde vo nějakej novej druh parazita, co žije v těle. Nejsem žádněj major, ale ve skutečnosti skladník, nebezpečnej parazitonomi. Proto jsem poslední dobou zhubnul.

– prefixoid: *exrodič, pseudořidič, šéfyjednavač, megabavič, superhráč, supervyhazovač, supervylupovač*
– prefix: *antibavič*

2.2 Konatelská jména (nomina actoris)¹⁰

Podobně jako u derivátů je nelze vždy jednoznačně odlišit od deverbativ (*velelhář* – kdo velmi lže :: velká lež); proto zařazujeme názvy, které můžeme onomaziologicky opřít o (synchronní) motivaci pouze substantivem. Konatelské deriváty se tvoří velmi produktivními sufixy *-ař/-ář* a *-ník*, okrajově (expresivním) sufixem *-ák* a také sufixy cizími, jako jsou *-ik* a *-ista*.

Substance motivující konatelská jména se vztahují k nejrůznějším činnostem (jako jejich předmět, výtvar, materiál, místo, zařízení, prostředí, okolnost), a tak bližší určení těchto substancí i „konatelů“ činností (pojmenovaných osob) nachází v kompozitech široké škály možností. V souladu se svou onomaziologickou funkcí mají první členy především jmennou povahu – slovnědruhově v nich převažují substantiva a adjekti-

¹⁰ V souladu s tradičním pojetím zachováváme označení konatelská jména, ale s vědomím toho, že přesnější je označení *desubstantivní názvy osob*.

va, pro specifikaci okolností (implicitního, nepojmenovaného) děje se uplatňují také adverbia. Hojně zastoupeny jsou členy cizího původu, z velké většiny jako prefixoidy a často s pragmatickým významem, obdobně také mnohé české členy prefixoidní povahy (*vele-*, *rádoby-*, *arci-*, *pseudo-*, *super-*).

Vedle názvů stylově bezpříznakových jsou hojně zastoupeny názvy příznakové: zastaralé a zastarávající (*protonotář* histor., *velkostatkář* dř. užívané, *maloživnostník*), užívané řidčeji (*velkomlynář*), řídké (*soukromohospodář*, *státoprávník*) a zejména neologismy a okazionalismy (*rychlöpivař*, *pornocukrář*, *rychločajovník*, *rockůředník*).

Nabízí několik variant sypaných jemných čajů z první sklizně. V nabídce jsou i čaje v nylonových nálevových sáčcích pro 'rychločajovníky'.

2.2.1 Složené konatelské názvy se sufixem *-ař/-ář*

Pojmenovávají osoby vykonávající převážně činnosti charakteru fyzické, řemeslné práce (*kamenošochař*, *autoelektrikář*) nebo i jiných, nemanuálních povolání (*národohospodář*).

2.2.1.1 První člen substantivní

– pojmenovává materiál, vytvářený předmět, prostředek
dřevohospodář, *dřevomodelář*, *dřevořezbář*, *kamenořezbář*, *kolotaxikář*, *kovomodelář*, *kovooborář*, *raketomodelář*, *sudořezbář*

"Rikšááá, rikšááá," ozývá se všude kolem mne a ve změti chodců, jízdních kol a povozů se prakticky nemohu pohnout zmísta. "Rikšááá, rikšááá," nabízejí své služby stovky místních "kolotaxikářů".

2.2.1.2 První člen adjektivní

– pojmenovává příznak substance, se kterou osoba něco vykonává, příp. Je ve vztahu vlastnění, původní význam zachovávají zejména relační adjektiva, primární (jakostní) adjektiva se často přehodnocují v prefixoidy s významovým odstínem míry, evaluace

– radix (v našem materiálu většinou z motivujících determinačních kolo-kací, často ustálených: *kolečkové brusle* → *kolečkobruslař*, *lesní hospo-dář* (*lesní hospodářství*) → *lesohospodář*, *kolečkobruslař*, *lesohospodář*, *modročepičář*, *národohospodář*, *podnikohospodář*, *polnohospodář*, *povolnomyšlenkář*, *půdohospodář*, *ranobramborář*, *rostlinohospodář*, *řídké soukromohospodář*, *státohospodář*, *středopolař*, *středpolař*, *svobodomyslenkář*, *vážnomuzikář*, *vodohospodář*, *volnomyšlenkář*, *vysokope-cař*, *zadopolař*

– prefixoid (v našem materiálu prefixoidy kvantitativně převažují, např. člen *velko-* jsme zaznamenali u 22 názvů): *drobnorybníkář, drobnovinař, maloakcionář, malodomkář, malofarmář, malohodinář, malomilionář, malomocnář, malostatkář, malovčelař, malovinař, rychlokuchař, rychlopivař, starochatař, velerychtář, velkoakcionář, velkodomkář, velkodřevař, velkofarmář, velkohospodář, velkokořenář, velkokšeftář, velkomilionář, velkomlynář, velkoocelář, velkorejdař, velkorevolucionář, velkosadař, velkošmelinář, velkosýrař, velkotruhlář, velkotunelář, velkouzenář, velkovčelař, velkovinař, velkozahrádkář, velkozelinář*

2.2.1.3 První člen pronominální

samodietář

Vzhledem k tomu, že podle zkušeností hodlá většina tluštíků zhubnout na vlastní pěst a rady lékařů nevyhledává, mají "samodietáři" v podstatě dvě možnosti. Buď použít zakoupené, nebo vlastní redukční diety.

2.2.1.4 První člen numerální

čtyřprýmkař, desetimilionář, desetipivař, druhoodbojář, dvoumilionář, pětimilionář, prvofarář, prvosignatář, stamilionář, stomilionář, trojochůzkař

*Propracoval se už do půli třetí velké whisky a já jsem ze zkušenosti věděl, že Yorkshírani na tohle prostě nejsou. Zažil jsem, jak otrlí **desetipivaři** z místních hospůdek ztroskotali, když si jen přičichli k jantarovému moku, a drobnou pan Alderson nepil skorém nikdy*

2.2.1.5 První člen adverbialní

– početně nejčastěji vyjadřován je významový odstín společenství a (depreciativní) evaluace (zaznamenali jsme 12 názvů s komponenty *spolu-, také-/taky-, rádoby-, skoro-*)

– radix: *vícekolař*

*Trochu mě zaráží počet aut tady na tábořišti u altánu, zdá se, že z každé vsi, kde mají jedno kolo, přijela tři auta." Trasa jízdy je každý rok jiná, letos vyrazili **vícekolaři** do Nýrska. S dvoumístným kolem dorazily na sraz i Hana Kopsová a Lenka Baksová ze Švihova*

– prefixoid: *hecbojař, rádobyjachtař, rádobyvinař, rádobyrybář, rádobytaxikář, skoromilionář, takébankrotář, takévinař, takřkamisionář, takyfarmář, takyhospodář, takyhoubář, takynovinář, takyrevolucionář, takyrybář*

– prefix: *místorychtář, spoluakcionář, spoluděvkař, spoluhošpodář řidč., spolumiliardář, spolunoclehář, spoluodborář, spolurevolucionář, spolurybář, spolusignatář, spolusloupkař, spolustopař, spolutextář*

2.2.1.6 První člen cizí

– prefixoidy převažují, v rámci konatelských názvů vykazují značnou produktivitu (vyšší než u činitelských jmen), vedle kvantifikačně-intenzifikačních významů (*mini-*, *super-*) vyjadřují hodnocení (*arci-*), pravost / nepravost (*kvazi-*, *pseudo-*) a přechodnost (*ex-*)

– radix: *pilotomotorkář, popmiliardář, pornocukrář, bekobrankář, citroënvozičkář, gyrotaxikář, hobbyvčelař, hobyvinař, chronolegionář, kardinálarchivář, nazitemplář, premiérhošpodář, premiéropokrokář, selfmademilionář, sergeantčetař, švindlkuchař, tankolepenkář, vichrkalhotář*

– prefixoid: *aerostopař, aerotaxikář, agrofarmář, arbostromař, autoborůvkář, autodrožkář, autoelektrikář, autohoubař, autokarosář, autosklář, autosklenář, (6 bio-) biohošpodář, biokuchař, bioovocnář, biovinař, biozahrádkář, biozelinář, cyklostánkař, cyklotaxikář, (6 eko-) ekohošpodář, ekonovinář, ekostatkář, ekovinař, ekozahrádkář, ekozelinář, elektrozahrádkář, ethnovlnař, (8 euro-) euročeštinář, eurofunkcionář, euromilionář, euromisionář, euronávrhář, euronovinář, eurovizonář, eurozmatkař, fotokronikář, fotonovinář, hypermiliardář, kybernovinář, kybersázkař, motohoubař, mototaxikář, neomilionář, neotemplář, paravýsádkář, protonotář, profiharmonikář, profijachtař, profiochranář, profisázkař, (7 šéf-) šéfcukrář, šéfkuchař, šéfošborář, šéfstopař, šéftextař, šéfvelbloudář, šéfbrojař, technovizionář, (19 ex-) exakcionář, exbrankář, exchmelář, exdivizionář, exdráhař, exfarář, exfarmář, exfunkcionář, exházenkář, exkronikář, exkuchař, exlegionář, exmilicionář, exmilionář, exnovinář, exošborář, exrevolucionář, exsjezdař, extaxikář, (11 pseudo-) pseudoakcionář, pseudomotorkář, pseudonovinář, pseudoochranář, pseudopamátkař, pseudoproletář, pseudorevolucionář, pseudostrojař, pseudovarhanář, pseudovícebojař, pseudovinař, quasiošbojař, radiomodelář, (19 super-) superakcionář, superbrankář, supercvokař, superfarmář, superjedničkář, superklikař, superkuchař, supermiliardář, supermilionář, supermocnář, supernávrhář, superošbojař, superoštěpař, superproletář, superrybář, supersmelinář, superstopař, supervizionář, supervrchař, teleošborář, ultrareakcionář, arcihodnostář, arcimisionář, arcireakcionář, arcitaškář, kvaziakcionář, kvazinovinář, kvaziošborář, megaocelář, minihospodář, minikošíkář, minimilionář, minizahrádkář, multifarář, multifunkcionář*

– prefix: (8 *anti-*) *antiautoritář, antičajař, antihospodář, antipětkář, anti-pokrokář, antiproletář, antirevolucionář, antivodař*

2.2.2 Složené konatelské názvy se sufixem *-ník*

Složené názvy se sufixem *-ník* pojmenovávají podobně jako názvy se sufixem *-ař/-ář* osoby vykonávající (většinou) jako povolání různé fyzické a řemeslné činnosti (*kovořemeslník*) nebo nemanuální činnosti a různé funkce (*maloživnostník, euroúředník, generálplukovník*). Poměrně často se zakládají na ustálených pojmenováních – běžných i odborných, příp. propriálních kolokacích (*nová čtvrť* → *novočtvrtník, veřejné právo* → *veřejnoprávník*).

Do kostela chodím pravidelně. Pravidelně dvakrát do roka. Na Velký pátek a na Štědrý den. Mohu si tedy s klidem v duši říkat "velkopátečník".

2.2.2.1 První člen substantivní

– pojmenovává předmět, zaměření, příp. materiál týkající se oboru, kterým se osoba zabývá

– radix: *dněprostrojník, dřevosoustružník, kovoročník, kamenoprůmyslník, láskoodborník, lidoprávník, puškorolník*

2.2.2.2 První člen adjektivní

Pojmenovává

a) příznak toho, co osoba nosí – nejčastěji barvu oblečení (*bělokabátník, bělopláštík*), většina těchto názvů je obrazná

– radix: *bílokabátník, černokabátník, černokloboučník, černopláštík, červenokabátník, červenopláštík, dlouhokabátník, koženokabátník, rudokabátník, šedokabátník, modrokabátník, modropláštík, pestrokabátník, zelenokabátník, zelenopláštík;*

b) příznak instituce, podniku, zařízení, oboru, místa, kde osoba pracuje, žije, slouží apod.

– radix: *černodivadelník, veledivadelník, šedotržník, lidskoprávník, státostraník, státoprávník, občanskospolečník, starobásník, veřejnoprávník, jinoplanetník, novočtvrtník, sladkovodník, krasoskalník, krasozahradník, staroplukovník;*

– prefixoid (nejproduktivnější *velko-*): *novoročník, mladoplynárník, rychloodborník, rychloprávník, maloplantážník, maloročník, malotovárník, maloživnostník, velebásník, veleodborník, velestátník, veleúředník, velkoalmužník, velkofinančník, velkoobuvník, velkoosadník, velkopapírník, velkoprůmyslník, velkorolník, velkozahradník, velkozlatník;*

c) příznak záliby, ideologie, vyznání, příslušnosti apod.

- radix: *jinostraník, novokališník, idiomatické modroptáčník* (= přívrženec ODS), *velkopátečník*
- prefixoid: *rychločajovník, starodružiník*
  - 5. 7. 1957 zemřel Zdeněk Němeček (*1894), ruský legionář (*starodružiník*), diplomat, cestovatel po Střední Americe, západní Africe a celé Evropě, účastník odboje proti nacismu

2.2.2.3 První člen numerální

- *prvoosadník, prvotáborník, půlkapelník, půlpřeborník*

2.2.2.4 První člen adverbialní

Velmi produktivní jsou názvy s komponenty *spolu-* a *také-/taky-*

- radix: *mnohostraník*
- prefixoid: *rádobybásník, rádobykoledník, rádobyodborník*, (6 *skoro-*) *skorobásník, skorokriminálník, skoroodborník, skoroprávník, skorovrstevník, skoroživnostník*, (11 *také-/taky-*) *takékominík, takéživnostník, takybásník, takyčíšník, takyelektroodborník, takyhorník, takykapelník, takyodborník, takyprávnik, takytáborník, takyživnostník*
- prefix: *kontrabásník, místokapelník, místokomorník, místopokladník*, (21 *spolu-*) *spolualmužník, spolubesedník, spolubrigádník, spolububeník, spoludivadelník, spoludlužník, spoludružstevník, spoluhříšník, spolukapelník, spolukarbaník, spoluklášterník, spolukoledník, spolukormidelník, spolukriminálník, spolunocležník, spoluosadník, spolustraník, spolutáborník, spoluúředník, spoluvrstevník, spoluvýletník.*

2.2.2.5 První člen cizí

Početné názvy s komponenty *ex-*, *super-*, odstín evaluace, intenzifikace, (ne)pravosti

- radix: *blogobásník, erárplukovník*
- prefixoid: *biorolník, biozahradník, blogobásník, ekoprávník, ekorolník, ekozahradník, elektrobubeník, elektroodborník, elektrozámečník, etnobubeník*, (5 *euro-*) *eurocelník, eurofinančník, euroodborník, europokladník, euroúředník, pornoprůmyslník, pornoškolník, profibubeník, profiúředník, rockúředník*, (21 *ex-*) *exbubeník, exdružstevník, exhorník, exkapelník, exkominík, exkomorník, exkormidelník, exkostelník, exkriminálník, exobřadník, expistolník, explukovník, expohraničník, expokladník, exprávník, expřeborník, exstátník, exstraník, exškolník, exúředník, exvodník*, (9 *psedo-*) *pseudobarikádník, pseudobásník, pseudobubeník, pseudodružstevník, pseudofinančník, pseudoodborník, pseudoprávník, pseudoúředník, pseudoživnostník, protobásník, protoúředník*, (5 *arci-*) *arcibásník, arcičíšník,*

arcikomorník, arciproutník, arciúředník, kryokomorník, kvazibásník, kvazioborník, makroživnostník, megafinančník, megaúředník, multibubeník, neotovárník, oberpekelník, obrdlužník, parabásník, (10 super-) superbubeník, superčíšník, superdlužník, superfinančník, superhorník, superkadeřník, superoborník, superprávník, superstátník, superúředník, topbubeník, topeuroúředník

– prefix: (6 anti-) *antibásník, anticírkevník, antičíšník, antividadelník, antikožešník, antistraník*

2.3 Jména nositelů vlastnosti (nomina attributiva)

Tyto deadjektivní názvy pojmenovávají osoby podle některé jejich vlastnosti (založené na vnějším znaku nebo charakteristických vnitřních rysech). Označují osoby jako typy nebo jako jednotlivce, tedy i aktuálně, příležitostně. Při tvoření derivátů se uplatňují především sufixy *-ec/-c* a *-ík/-ník*. Složená jména nositelů vlastnosti se obdobně jako deriváty tvoří od motivovaných, zejména deverbativních adjektiv¹¹ (tvoření od adjektiv kvalitativních, nemotivovaných je neproduktivní, viz Štícha a kol. 2013, 122). Převažují názvy bezpříznakové (*půdoznalec, zbožíznalec*), zastoupeny jsou však také jak názvy řídce užívané a zastaralé (*dušeznalec, národoznalec, knihomilec, národomilec*), tak neologické a okazionální (*uměnoznalec, teplomilec, alkoposlanec*):

*Ale představte si, že by se vrátil ke své praxi lékaře a v opilosti stanovoval diagnózu vaší mamince nebo dítěti. Vyskytl se již **alkoposlanec**, který je stavebním projektantem. To by nám měl v opilosti projektovat dálniční most?*

2.3.1 Složená jména nositelů vlastnosti se sufixem *-ec/-c*

V naprosté většině pojmenovávají osoby jako nositele vlastnosti většinou trvalé / trvalejší, vyplývající z děje (pasivně pojatého) nebo z dějového vztahu. První členy v souladu se svou onomaziologickou funkcí pojmenovávají doplnění děje, jeho předmět nebo okolnost. Zakládají se tedy hlavně na substantivech a adverbiích. Podle reálných a paralelních motivací však bývá klasifikace prvních členů i u strukturně a sémanticky podobných názvů rozdílná, srov. *lehkoodětec* = lehce oděný :: lehký oděv, *těžkoodětec* = těžkooděný, řídké *modroodětec* = modře oděný, zast. *světloodětec* = oděný světlem (věčně blažený).

¹¹ V mnoha případech je tedy možná paralelní motivace slovesem přímo, viz např. *superšiletec* – *šiletný* :: *šilet*.

2.3.1.1 První člen substantivní

Pojmenovává (konkrétní i abstraktní) předmět toho, čeho jsou osoby milovníky nebo znalci (co milují a znají)¹²:

– radix: *čajomilec, čápomilec, krasomilec, literaturymilec, literomilec, majetkomilec, přírodomilec, teplomilec, vínomilec, vlastimilec, vodomilec, horoznalec, hudboznalec, jazykoznanec, kamenoznalec, lékoznanec, mluvoznalec, pravidloznalec, přírodoznalec, zbožíznalec, zeměznalec, znakovznalec*

Vedle starších a ustálených názvů se tvoří paradigmatickou analogií neologismy či okazionalismy:

*čápi neochvějně stáli v hnízdě dál. Nevím, nevíme, co se to tedy stalo: předloni poprvé nepřiletěli. Majitel cihelny, **čápomilec**, se domníval, že závada je na komíně, na hnízdě.*

2.3.1.2 První člen adverbialní

– radix: *černoodětec, modroodětec, lehkoodětec, těžkoodětec, těžkoobrnětec*

– prefixoid: *skorooutužilec, troškuznanec, znovuzrozenec*

– prefix: *spolušilenec, spoluoslavenec, spoluvyhnanec, spoluvzbouřenec, spoluzasvěcenec*

2.3.1.3 První člen adjektivní

– prefixoid: *staromilec, novomilec* (= milovník staré/nové doby, jazyka atd.), *starozaměstnanec, novozmocnětec, novovzdělanec, veleblbec, veleoblíbenec, velevyšlanec, velvyšlanec*

2.3.1.4 První člen pronominální

všehoznanec, vžeznanec, samovzdělanec

2.3.1.5 První člen numerální

– prefixoid: *polovzdělanec*

2.3.1.6 První člen cizí

– radix: *sexuchtivec*

¹² První členy obdobně pojmenovávají doplnění dějů složených adjektivních názvů vlastností, tato adjektiva tedy lze považovat za motivující pro názvy osob jako nositelů vlastností, srov.: *všeznanec, ctižádostivec, veleoblíbenec – znalý všeho, žádostivý cti, velmi oblíbený :: všeznalý, ctižádostivý, veleoblíbený.*

- prefixoid: *cyklonadšenec, narkozaměstnanec, pornoštvaneč, autovzdělanec, bioblouznivec, bionadšenec, ekonadšenec, ekosvětce, euronadšenec, euroneoblíbenec, europoslanec, eurosvětce, eurovelvyslanec, euroznalec, eurposlanec, evropomilec, evroposlanec, teleposlanec, exeuroposlanec, exoblíbenec, exoblíbenec, exodchovanec, exodchovanec, exposlanec, expovstalec, exsnoubenec, exsvěřenec, extvrdohlavec, exvelvyslanec, exvyslanec, exzaměstnanec, exzmocněnec, pseudovzdělanec, megedovec, ministroposlanec, ministrzmocněnec, multišílenec, superbíbec, supercitlivec, superšílenec, supervelvyslanec, supervytrvalec, supervzdělanec, superznalec, ultravytrvalec*
- prefix: *antivytrvalec*
- fragmentární komponent: *alkoposlanec, euposlanec*

2.4 Jména nositelů substančního vztahu

Zakládají se na široce pojatém vztahu k substanci, které je pojmenovaná osoba podobná, ke které přísluší, z níž pochází nebo která je význačnou částí jejího těla. Z poměrně početné a rozmanité skupiny vybíráme pro ilustraci pouze jména podle příslušnosti k místu, tedy jména obyvatelská. Při derivaci se tvoří především příponou *-an* (většina obyvatelských jmen) a *-ec*. Obdobně je tomu u kompozit. Většina názvů je neutrálních, tvoří se však i jména expresivní (zejména hanlivá), neologická a okazionální (*huráevropan, cykloobčan*).

Tedy i – sněhuláků. Je snad správné, aby tito tvorové opakovaně trpěli krátkými, teplými zimami, hrozcími jen nicotným sněhospadem? Aby byli neustále drceni krutou existenciální úzkostí z hrozcí oblevy? Jsou snad naši sněhoobčané méněcenní?

2.4.1 Složená jména nositelů vlastnosti se sufixem *-an*

Většinou pojmenovávají osoby jako obyvatele apelativně nebo propriálně pojmenovaného území, oblasti, země či jiného geografického útvaru. První členy v souladu se svou onomaziologickou funkcí pojmenovávají bližší charakteristiku místa, jsou tedy především adjektivního a substantivního původu.

2.4.1.1 První člen substantivní

– radix: *světoobčan, sněhoobčan, síťobčan*

Nevidím moc výhod, které my, uživatelé Internetu (někteří publicisté používají vzosný termín "síťobčané"), proti běžným "smrtelníkům" máme.

2.4.1.2 První člen adjektivní

– radix: *cizozemšťan, suchozemšťan, hruboměšťan, jihoměšťan, středozápad'an, vnitroeuropean*

– prefixoid: *novoevropan, staroevropan, novoobčan, starokrajan, staroměšťan, novoměšťan, velkoměšťan*

2.4.1.3 První člen pronominální

– prefixoid: *všeevropan*

2.4.1.4 První člen numerální

dvojobčan, prvoobčan

jak je právně vyřešen problém dvojího občanství. Pokud je povinností občana se zbrání v ruce bránit svoji zemi, obdrží "dvojobčan" nepřátelené dvojice zemí za případné mobilizace dva povolávací rozkazy, aby si mezi nimi vybral, a pokud se rozhodne v konfliktu válčit za Česko, bude po upadnutí do zajetí pokládán za válečného zajatce anebo bude popraven jako vlastizrádce?

2.4.1.5 První člen adverbialní

– prefixoid: *rádobyameričan, skoroameričan, skorokrajan, skoroobčan, takyobčan, takyspoluobčan, takyvesničan*

– prefix: *spoluameričan, spolevropan, spolukrajan, spoluměšťan, spoluobčan, spoluostrovan, spolupozemšťan, spoluvesničan*

2.4.1.6 První člen cizí

– radix: *anarchoobčan, kosmoevropan, ostspoluobčan*

*Dospěl-li jeho nadřízený k závěru, že akce je protiprávní, vyzve její účastníky, aby se v jím stanovené lhůtě rozešli. Pokud občan neuposlechne, policista výzvu zopakuje a pokud ani poté občan – v tomto případě spíše **anarchoobčan** – nereaguje, policista provede zákrok.*

– prefixoid: *cykloobčan, euroobčan, eurospoluobčan, šéfindián, exkrajan, expozemšťan, pseudoindián, pseudoobčan, arcievropan, mikroměsíčan, mikromimozemšťan, miniindián, multiobčan, superevropan, superobčan*

– prefix: *antiameričan, antievropan, antiobčan.*

3. Závěr

V tomto příspěvku jsme se pokusili na korpusově doložených názvech osob čtyř vybraných slovtvorných kategorií ilustrovat, jak kompatibilita (spojitelnost lexémů) umožňuje realizovat pojmenováváný obsah při tvo-

ření slov skládáním. Sémantika kompozit se zakládá na jejich motivo-
vanosti – při zkoumání motivujících výrazů jsme vycházeli z reálných
vztahů a uznávali lineární (syntagmatické) i analogické (paradigmatické)
motivace.

Jako východisko k onomaziologicko-sémantickému pohledu na
názyvy osob jsme naznačili zjednodušenou typologii kompozitních slovo-
tvorných způsobů a pro srovnání zahrnuli i útvary s (morfologicky nebo
slovnědruhově) nevyhraněnou první částí – prefixoidy a některé jim blíz-
ké prefixy (českého a převážně cizího původu). Pokusili jsme se tak mj.
ukázat, že tyto komponenty (včetně přechodných) mají onomaziologicko-
sémantickou hodnotu srovnatelnou se skutečnými radixy: obvykle pojme-
novávají okolnosti, relace, kvantitativní atributy, následnost, zástupnost,
společenství apod. Vnitřně je tedy lze členit minimálně na komponenty
vyjadřující 1) pokleslý věcný význam, 2) kvantitu, 3) kvantitu spolu s
kvalitou, 4) intenzifikaci. Všechny uvedené typy názvů vykazují poměrně
zřetelnou kompozitní strukturu a zejména některé z nich jsou systémově
značně produktivní. Korpusové doklady potvrdily jejich komunikační
produktivnost¹³ (funkčnost), byť jde mnohdy o názvy okazionální nebo
jednovýskytové. V obecnější rovině jsme dokumentovali svébytný či spe-
cifický význam kompozit jako výsledek slovtvorně-sémantických proce-
sů (přehodnocování motivujících lexémů v kompozitech, zaměřili jsme se
na jejich první komponent) i jistý potenciál kompozitního tvoření názvů
osob, zejména (stylově, expresivně) příznakových a názvů s komponenty
cizího původu a internacionálního charakteru.

Konfrontace českých složených názvů (jejich typů) s obdobnými
složenými názvy (typy názvů) v dalších slovanských jazycích by pravdě-
podobně vykazala právě v těchto obecných rysech paralely či dokonce
shody. Pravděpodobně by napomohla přesněji stanovit také typologii tě-
chto názvů¹⁴ a jistě by přispěla k naznačení obecných vývojových tenden-
cí ve slovní zásobě moderních slovanských jazyků.

---

¹³ O slovtvorné produktivitě viz blíže Štícha 2007.

¹⁴ V rámci češtiny se pokusíme na základě analýzy rozsáhlejšího korpusového
materiálu (viz pozn. 7) propracovat typologii kompozit. – Za cenné připomínky a
podněty děkuji dr. Olze Martincové.

Literatura

- Bozděchová 1994: I. Bozděchová, Tvoření slov skládáním. Praha.
- Bozděchová 2011: I. Bozděchová, Nejnovější slovní zásoba a kompozita. J. Kuklík (ed.), Přednášky z 54. běhu LŠSS, Praha, 36-44.
- Bozděchová 2013: I. Bozděchová, Kompozice a její potenciál v současné slovní zásobě češtiny. Korpus – gramatika – axiologie 7, 3-21.
- Bozděchová 2014: I. Bozděchová, S čím kdo zachází (O názvech osob v současné češtině). M. Hrdlička (ed.), Přednášky z 57. běhu LŠSS, Praha, 25-34.
- Furdík 2004: J. Furdík, Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). M. Ološtiak (ed.). Prešov.
- Hauser 1980: P. Hauser, Nauka o slovní zásobě. Praha.
- Martincová 1997: O. Martincová, Na okraj konkurence slovtvorných prostriedků. Slovo a slovesnost 58, 161-164.
- Martincová 2000: O. Martincová, Synonymie a antonymie u slovtvorných neologizmů. K. Kleszowa, L. Selimski (eds.), Slowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Slowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice, 153-157.
- Martincová, Savický 1987: O. Martincová, N. Savický, Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. Slovo a slovesnost, 48, 124-139.
- MČ 1, 1986: kol., Mluvnice češtiny 1, Praha.
- Mitter 2003: P. Mitter, Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. Ústí nad Labem.
- Mitter 2004: P. Mitter, Vymezení některých prefixoidů a radixoidů v české lingvistické literatuře. Jazykovědné aktuality 41, 31-36.
- Mitter 2008: P. Mitter, Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině. Ústí nad Labem.
- Opavská 2003: Z. Opavská, Krajiní póly fungování kvantifikačně-intenzifikačních prefixoidů? Z. Tichá, A. Rangelova (eds.), Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference. Praha, 35-41.
- Šlosar 1999: D. Šlosar, Česká kompozita diachronně. Brno.
- Šmídová 2000: P. Šmídová, Kvantifikačně-intenzifikační významy prefixoidů (na materiálu současné češtiny). Jazykovědné aktuality 37, 87-95.
- Šmilauer 1971: V. Šmilauer, Novočeské tvoření slov. Praha.

- Štícha 2011: F. Štícha, Tvoření názvů osob (bytostí). Kapitoly z české gramatiky. Praha, 25-272.
- Štícha 2007: F. Štícha, Korpusové statistiky a slovtvorná produktivita. F. Štícha, J. Šimandl (eds.), Gramatika a korpus/Grammar and Corpora 2005. Praha, 250-257.
- Štícha a kol. 2013: F. Štícha a kol., Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha, 97-126, 178-196.
- Trávníček 1948: F. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny 1. Praha.
- TSČ 1 1962: M. Dokulil, Tvoření slov v češtině 1 (Teorie odvozování), Praha.
- TSČ 2, 1967: F. Daneš, Miloš Dokulil, Jaroslav Kuchař, Tvoření slov v češtině 2. Praha.
- Český národní korpus: Abecední a retrogradní slovníky. ÚČNK FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW:
<http://www.korpus.cz/retrograd10.php>
<http://www.lexiko.ujc.cas.cz/>